

Mgr. Miloslav Szabó, PhD.: *Kráska a zvrhlík. Rasa a rod v literatúre 19. a 20. storočia*

Oponentský posudok na habilitačnú prácu

Mgr. Miloslav Szabó, PhD. sa vo svojom historickom výskume dlhodobo sústreďuje na problematiku stredoeurópskych kultúrnych dejín, obzvlášť na otázky antisemitizmu, rasizmu a nacionalizmu. Jeho vedecká monografia *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875 – 1922)* z roku 2014 je precíznou analýzou antisemitizmu v slovenskej politike a kultúre od polovice 19. storočia po prvé desaťročia 20. storočia. Poukazuje na to, aké podoby nadobúdala táto ideológia v prejavoch popredných predstaviteľov slovenského národného hnutia a akým spôsobom sa v priebehu polstoročia prešlo na Slovensku od antisemitskej rétoriky k jej aplikácii do politickej a spoločenskej praxe. Aj v ďalších svojich prácach venoval M. Szabó pozornosť prejavom antisemitizmu, a to aj v slovenskej literatúre, predovšetkým v literárnom diele S. H. Vajanského, ktorý bol okrem iného od 80. rokov 19. storočia aj ústredným ideológom slovenského národného života. Szabóov výskum problematiky antisemitizmu v slovenskej literatúre je nepochybne dôležitý, keďže v mnohých dielach slovenskej literárnej klasiky tvoria antisemitské prejavy konštantné (zdanlivo neutrálne pôsobiace) dobové pozadie.

Práve na túto výskumnú líniu nadväzuje kniha *Kráska a zvrhlík. Rasa a rod v literatúre 19. a 20. storočia*, publikovaná v roku 2022 vo vydavateľstve N Press, ktorá je predmetom habilitačného konania. Ako M. Szabó deklaruje, v centre jeho pozornosti majú byť literárne a kultúrne reprezentácie rasy, so zohľadnením rodového aspektu. V jednotlivých kapitolách, ktoré nie sú radené chronologicky, sa popri slovenskej literatúre venuje prózam nemeckej, českej a švajčiarskej literatúry. Analýzy dopĺňa aj príkladmi z filmu, dobovej publicistiky a miestami aj výtvarného umenia. V jednej kapitole sa zaoberá i rasovou problematikou v USA na konci 19. a začiatku 20. storočia. Práca sa do veľkej miery sústreďuje na problém výskytu kultúrnych a mentálnych stereotypov antisemitského a rasistického pôvodu (antisemitizmus je identifikovaný ako súčasť západného rasizmu) v literárnych dielach vznikajúcich v rôznych kultúrno-historických a literárnych situáciách (od 19. po 21. storočie). V kapitole venovanej novele Thomasa Manna *Smrť v Benátkach* sa do popredia dostáva najmä analýza reprezentácie kultúrnej a sexuálnej inakosti.

Výrazný rozptyl charakterizuje nielen literárnu poetiku analyzovaných textov (od realizmu, modernizmu, socialistického realizmu až po post-posmodernizmus v prípade románu *Hundert Tage* švajčiarskeho prozaika Lukasa Bärfussa z roku 2008), ale aj estetickú kvalitu (od priamočiarych ideologických textov S. H. Vajanského a Ľudmily

Podjavorinskej po komplexné a mnohodimenzionálne prózy autorov ako T. Mann a G. Meyrink). Ako autor avizuje v úvode knihy zasadenom do aktuálneho diania spred niekoľkých rokov v domácom i globálnom kontexte (migračná kríza, hnutie MeToo, protesty proti rasizmu polície v USA, toxické prostredie digitálnych platforiem atď.), jednotiacim momentom takéhoto širokého záberu má byť prelínanie rasistických a rodových stereotypov vo vybraných dielach, a to v mužských a ženských postavách, ktoré charakterizuje nielen etnická, resp. rasová odlišnosť, ale aj exponovaná sexualita hraničiaca so sexuálnou dominanciou až predátorstvom. V literatúre sa tieto typy postáv realizujú prostredníctvom archetypu *femme fatale*, resp. zvodcu až sexuálneho agresora. Jedným z deklarovaných cieľov knihy je i sledovanie emocionálnej odozvy, akú majú tieto postavy v recipientoch vyvolávať. Prvá časť knihy je venovaná literárnym dielam, v ktorých sa vyskytuje sexuálne príťažlivá žena charakterizovaná iným pôvodom (židovským, rómskym, africkým), v druhej časti je to zasa mužská postava charakterizovaná sexuálnym predátorstvom, väčšinou židovská.

V úvodnej kapitole knihy sú vymedzené aj časové a priestorové kontexty sledovanej problematiky: „Časopriestorom skúmania bude stredná Európa na konci 19. a v prvej polovici 20. storočia, najmä jej nemecky hovoriace centrum, ale aj jeho dosah na slovenskú a českú perifériu, prípadne spätný odraz tejto periférie do centra, napríklad v prípade prekladov z češtiny alebo slovenčiny do nemčiny“ (s. 18). Zdôrazňovanie nemeckého vplyvu je však redukujúce najmä v prípade analyzovaných textov slovenskej literatúry, pretože u autorov slovenskej realistickej prózy zohrávala výraznú úlohu skôr ruská literatúra 19. storočia, kde bol antisemitizmus výrazne prítomný (v knihe sa tento ruský kontext zmiňuje len v poznámke 54) – nie je napokon náhoda, že J. Škultéty v pochvalnom ohlase na protižidovskú poviedku L. Podjavorinskej spomína Dostojevského. Rovnako v prípade ideológie a diela S. H. Vajanského zohrával enormnú rolu vplyv ruskej literatúry a ruských ideológov.

V knihe sa teda postupne predkladajú analýzy národno-obrodeneckej novely S. H. Vajanského *Letiace tiene*, kde sa nachádza výrazne antisemitská epizóda, poviedka začínajúcej L. Podjavorinskej o manželstve Slováka a Židovky, fantastického románu Gustava Meyrinka *Golem*, spomienky na prvú svetovú vojnu prozaika medzivojnovnej slovenskej literatúry Jána Hrušovského, spoločenský román Martina Rázusa *Svety*. Ďalej sa autor zaoberá románom českého spisovateľa socialistického realizmu Josefa Sekeru *Děti z hlinené vesnice* z roku 1952, ktorý tematizuje život Rómov na Slovensku v rokoch 1923 – 1938, aj švajčiarsky román L. Bärfussa z roku 2008. V druhej časti knihy sú predmetom

analýzy literárne a filmové reprezentácie postavy Žida Süssa, ktorá v kontexte nemeckej literatúry predstavuje archetypálnu postavu, novela Th. Manna a prózy Františka Švantnera.

Napriek úsiliu deklarovanému v úvode knihy vniešť do sledovanej problematiky „systematickosť“, jednotlivé kapitoly spomínaný rozptyl len zväčšujú, a to aj pre početné odbočky od výkladu, ktoré síce nastolia produktívny problém, no nerozvedú ho do dôsledkov alebo ho nezasadia dôkladne do súvislostí. V prvej časti publikácie je v rozpore s deklarovaným zámerom zaradená analýza románu L. Bärfussa o rwandskej genocíde – tu sa súvislosť so stredoeurópskou literatúrou citelne oslabuje. Autor sa ju síce pokúša navodiť, ale motivácia zaradiť tento text do predkladaného súboru štúdií, kde by mal byť v centre pozornosti predovšetkým stredoeurópsky aspekt, je vysvetlená len stručne a ďalej sa nerozvádza: „Pre slovenskú čitateľskú verejnosť je zaujímavý tým, že rasizmus netematizuje z perspektívy koloniálnych páchatel'ov bezprávia, ale divákov a nevedomelých pomáhačov z malej alpskej republiky, nezriedka kladenej Slovákom za vzor. Švajčiarske debaty o spoluvine za genocídu vo vzdialenej Afrike – Švajčiari v Rwande mali veľký projekt rozvojovej pomoci, no v momente núdze pomôcť nedokázali – do istej miery zodpovedajú kontroverziám o slovenskom podiele viny na holokauste“ (s. 21). Samotný román napokon presahuje regionálne rámce a je skôr príkladom súčasného globalizovaného románu.

Do druhej časti knihy zaradil M. Szabó rozsiahlu kapitolu o lynčoch v USA na prelome storočí, kde sa sústreďuje skôr na historické ako literárne súvislosti. Neorganicky v kontexte pojednávanej problematiky pôsobí zaradenie kapitoly o novele Th. Manna *Smrť v Benátkach*, pretože viac ako rasa sa v nej tematizujú sexualita a kultúrne typy (celkovo je v tomto diele spomínaná problematika len súčasťou komplexnejšieho celku, ktorý v konečnom dôsledku smeruje k iným otázkam, ako rieši kniha *Kráska a zvrhlík*). Rodový (sexuálny) zreteľ nie je prítomný ani v novele F. Švantnera *Sedliak*, ktorá je predmetom analýzy v poslednej kapitole.

Nejasné je aj prepojenie istých tematických okruhov v niektorých kapitolách. Na začiatku kapitoly s názvom *Čierna vdova*, o románe využívajúcom postkoloniálnu optiku na genocídu v Rwande, je pasáž venovaná dvom „domácim“ dielam z polovice 20. storočia – českej novele *Romeo, Júlie a tma* a slovenskému románu *Námestie svätej Alžbety*, obe, ktoré obidve zobrazujú tragický príbeh lásky, kde partnerka je Židovkou. Súvislosť so švajčiarskym románom z roku 2008, kde je partnerkou/milenkou rozprávača Afričanka aktívne sa zapájajúca do genocídy, nie je dostatočne objasnená. Nemotivovane a skratkovito pôsobí aj úvod kapitoly o novele *Smrť v Benátkach*, venovaný ideológii S. H. Vajanského.

Paradoxne, otázku previazanosti analyzovaných diel nastoľuje M. Szabó v závere knihy: „Po prečítaní prípadových štúdií o nie vždy bezprostredne súvisiacich dielach

nemeckej, slovenskej, českej a švajčiarskej literatúry sa vynára otázka: čo majú tieto diela spoločné okrem toho, že ich autori sa zaoberali, prípadne boli až posadnutí údajnými súvislosťami medzi rodom a rasou? Alebo inak: prečo sa toľko obávali rasového miešania a miešancov, že sa radšej utiekali k sexistickým a rasistickým obrazom odlišnosti?“ (s. 155). Avšak ani na tomto mieste nie je dostatočne zodpovedaná, pretože v ďalších častiach záveru prechádza M. Szabó k ďalším súčasným problémom, ako sú islamofóbia, vlna protiázijských nálad spojená s vypuknutím pandémie a pod.

Práca predkladaná na habilitačné konanie sa primárne venuje literárnym reprezentáciám a pracuje s literárnymi textami. Poetologické a estetické kontexty literárnych textov tu ale ustupujú kultúrno-historickým a ideologickým súvislostiam. Pozornosť je venovaná primárne historickým a biografickým okolnostiam vzniku a situovania jednotlivých literárnych diel, no tiež dôkladnému prerozprávaniu ich deja, s emocionálne zaujatými, niekedy až žoviálnymi autorskými komentármi.

Chápem, že autorov pohľad je primárne pohľadom historika (práca je napokon predmetom habilitačného konania v odbore slovenské dejiny), lenže voľbou témy sa ocitol na interdisciplinárnom poli, čo vyžaduje prehľad a znalosť metodologických postupov v rámci druhého odboru, ktorým je v danom prípade literárna veda. Ich nezohľadňovanie vedie k redukcii skúmaných textov a v konečnom dôsledku aj k neadekvátnym záverom.

Literárne texty sú nepochybne pevne zasadené do historického kontextu a reagujú naň. Zároveň sa táto historická skúsenosť komunikuje prostredníctvom literatúry, ktorá je ukotvená vo svojej tradícii a má k dispozícii svoje výrazové prostriedky. Chápať literatúru ako odraz doby, biografických faktov a podobne vedie k redukovaniu komplikovanej štruktúry literárneho textu, no súčasne i k nekorektným záverom, oživujúcim už prekonanú koncepciu umenia ako bezprostredného odrazu skutočnosti. Považovať prvoplánovo ideologické diela ako *Letiace tiene* S. H. Vajanského či film *Žid Süß* za corpus delicti poukazujúci na ideologický postoj či svetonázor ich autorov je samozrejme oprávnené, no v prípade esteticky autonómnych umeleckých textov je potrebné uplatniť precíznejšie analytické prostriedky.

V predkladanej práci sa to týka najmä analýz komplexnejších literárnych textov, ako sú román *Golem* G. Meyrinka, *Sto dní* L. Bärfussa či novela Th. Manna *Smrť v Benátkach*. M. Szabó napokon sám na niektorých miestach uvádza, že je zložité interpretovať mnohovrstevnaté texty – ale tým, že jeho prístup je redukovaný, danú mnohovrstevnatosť nivelizuje. Napríklad neberie do úvahy využívanie rozprávačských techník, ktoré modifikujú vyznenie textu, resp. môžu do neho vnášať ironický odstup. V románe L. Bärfussa je prítomné Ja-rozprávanie a meno protagonistu – rozprávača Hohl znamená v preklade „dutý“,

čo výrazne modifikuje výpoveď, ktorá sa k čitateľovi dostáva. Stereotypy, ktoré sú v románe obsiahnuté, sú podávané z perspektívy protagonistu, nie samotného (fyzického) autora a samotný román ich nereprodukuje, ale ironicky s nimi pracuje. Rovnako je to s použitím personálneho rozprávača, ktorý sa vyskytuje v novelách Th. Manna a F. Švantnera – rozprávačská perspektíva je zúžená, aj keď je rozprávanie v tretej osobe. Spisovateľ tak sprostredkováva vedomie konkrétnej postavy, pričom mu to nebráni mať od nej ironický dištanc. Výrazne je to prítomné v novele *Smrť v Benátkach*, ktorá je jednak veľmi ironická, pracuje s témami kultúrnych typov (protiklad Severu a Juhu) a potlačovanej sexuality, resp. senzuality, ale rieši aj problémy výsostne estetické, vychádza z antiky – napokon netreba pripomínať, že Th. Mann tu konfrontuje Nietzscheho opozíciu apolónskeho a dionýzovského princípu v umení. Redukovať novelu na „literárny coming-out“ je nepatričné, prozaikova potlačovaná sexualita nepochybne zohrávala v inšpiračných zdrojoch svoju rolu, no jeho dielo tento zdroj presahuje. M. Szabó síce na konci predmetnej kapitoly venuje pozornosť aj estetickým dimenziám a presahom sexuality („sublimácia pudu“), ale nerozvíja ich dôslednejšie. Pracuje pritom s tézou, že objekt protagonistovej túžby, poľský chlapec Tadzio v Mannovej novele stelesňuje slovanský princíp („memento cudzej slovanskej rasy“, s. 128), ktorý prepája s následnou epidémiou cholery, ktorá má pôvod na Východe. Toto tvrdenie však nemá oporu v literárnom texte (daná téza nie je ani raz doložená citátom konkrétnej pasáže prózy) a pôsobí skôr ako nadinterpretácia – chlapec je celý čas stotožňovaný s gréckym božstvom, reprezentuje estetickú senzualitu, ktorá konfrontuje a narúša Aschenbachov disciplinovaný postoj k životu a umeniu. Etnický pôvod tu však nehrá výraznejšiu rolu, i Tadziova rodina je vykreslená „európsky“ a „štandardne“.

Prehliadanie literárnych súvislostí vedie k problematickým a nedôsledným formuláciám i na iných miestach. Vzhľadom na súčasný výskum je zjednodušujúce tvrdiť, že Vajanský je „mnohými považovanými za osvietenú autoritu“ (s. 19). Ďalej nie je jasné, prečo sa román F. Švantnera *Nevesta hól'* označuje ako experimentálny román. Pokiaľ ide o poetologické a estetické kontexty tvorby tohto ústredného predstaviteľa naturizmu (čo je korektnejší výraz ako v práci použitý pojem „lyrizovaná próza“), majú pôvod v novoromantických sugesciách i zahraničnej proveniencie, a takisto v domácej literárnej tradícii a mytológii; zároveň vysvetľujú mnohé ideové a ideologické aspekty prítomné v spisovateľových textoch. Tvrdenie, že sú výsledkom dobovej propagandy (s. 22), je neadekvátne. V kontexte celej práce, najmä v prípade kapitol venovaných slovenskej literatúre, prekvapuje obchádzanie minulého a súčasného literárnohistorického výskumu, ktorého zistenia by v mnohom závery autora posunuli, resp. korigovali. Pri F. Švantnerovi už môžeme hovoriť o veľkom korpuse

vedeckých prác (neváhala by som dokonca hovoriť o „švantnerológii“) – k jeho tvorbe existuje množstvo vedeckých publikácií (spomeniem napr. vedecké práce J. Števčeka, O. Čepana, M. Šútovca a J. Kuzmíkovej), v sekundárnej literatúre ku kapitole o F. Švantnerovi sú zastúpené len tri štúdie (pričom jedna z nich je od samotného autora práce, M. Szabóa). Pri mnohých problémových okruhoch by analýzam prospelo zohľadniť i širšie kontexty. Pri téme antisemitizmu a vampirizmu sa ponúka napríklad priama paralela s primitívne antisemitským českým románom *Přemožený upír* J. K. Bernardského z roku 1943. Znovu, v kontexte slovenskej literatúry 19. a 20. storočia, by bolo osožné všimnúť si kultúrny model, z ktorého vychádza a akým spôsobom sa stavia k elementom cudzieho. M. Szabó stručne zmieňuje štúdiu A. Maxwella o národnej endogamii, ale nevenuje pozornosť tomu, ako sa v dobovej literatúre reprezentuje sexualita postáv maďarského, resp. neslovenského pôvodu – takáto kontextualizácia by bola nesporne užitočná. Rovnako ak mali byť predmetom záujmu prejavy rasizmu v kontexte stredoeurópskej kultúry, mapovanie jeho dobových prejavov mohla dopĺňať aj antagonistická rétorika zameraná voči ázijským národom. Nachádzame ju v článkoch S. H. Vajanského (v súvislosti s rusko-japonskou vojnou), neskôr, v prvej polovici 20. storočia, v dobrodružnej literatúre, tak slovenskej, ako i českej (napríklad česká vedecko-fantastická próza *Žlutí proti bílým* V. O. Lučana z roku 1925, novela slovenského autora Milana Bojnického *V moci žltého diabla* z roku 1941, slovenská próza *Žltý démon* Ladislava Šuttu píšuceho pod pseudonymom Topolič, takisto z roku 1941). Ide o obdobu literárnych textov tematizujúcich „yellow peril“ v dobovom európskom kontexte. Tvrdenie, ktoré uzatvára prácu *Kráska a zvrhlík*, že „Stereotypné obrazy peknej Číňanky alebo zvrhlého Číňana síce u nás – na rozdiel od USA – nie sú zakorenené“ (s. 158), teda nezodpovedá skutočnosti.

Pokiaľ ide o metodologické východiská práce, nie je im venovaná výrazná pozornosť, v úvode sa odkazuje na prácu Edwarda Saida *Orientalizmus*, v jednotlivých kapitolách sú stručné zmienky a odkazy k vedeckým prácam skôr z historickej oblasti. Niekde sa však vyslovene žiada, aby sa autor konfrontoval s inými prístupmi. V kapitole o románe G. Meyrinka *Golem*, ktorý M. Szabó interpretuje v kontexte dobového antisemitizmu, sa stručne spomína práca Amy Braunovej, ktorá prózu číta s prihliadnutím na problematiku triedy a rodu, ďalej sa však jej záverom nevenuje. Čo však zaráža, vzhľadom na zámer začleniť do analýz aj rodovú problematiku, je absencia dnes už mimoriadne plodného literárnovedného výskumu, ktorý sa venuje literárnym reprezentáciám rodu (v zozname literatúry sa odkazuje na prácu Jany Cvikovej, ktorá je však len stručným úvodom do problematiky). Súčasný literárny výskum, či už z oblasti feministických štúdií alebo výskum

maskulinity, by nepochybne pomohol autorovi precizovať, korigovať či kontextualizovať jeho zistenia (reprezentácie ženy ako hriešnice alebo svätice, obavy zo ženskej sexuality majú v kultúre a umení širšie rodovo motivované pozadie). Nevytážená ostáva aj problematika emócií, ktoré majú stereotypy vzbudzovať, tu sa M. Szabó obmedzuje len na konštatovania o vzbudzovaní odporu či hnusu, hoci sa priam ponúkajú metodologické impulzy recepcnej estetiky alebo kognitívnej literárnej vedy.

V práci pôsobia rušivo aj skratkovité spojenia a povrchné analýzy, dokonca aj v popisoch k zaradenej obrazovej prílohe. Charakteristika gotického románu ako literatúry „odohrávajúcej sa v temných a zatuchnutých interiéroch a obývaných monštrami ako Frankenstein“ (s. 48) je veľmi povrchná (Frankenstein bolo napokon meno doktora, ktorý monštrum stvoril a román sa odohráva väčšinou v exteriéroch). O umeleckom archetype femme fatale, ktorý stelesňuje Salome, je silné hovoriť ako o ženskom monštre (najmä keď si uvedomíme biblický kontext aj zobrazovanie Salome). Nie je jasné, čo je to „dekadentná problematika“ (s. 131), v kontexte deja novely *Smrť v Benátkach* je nenáležitý hovoriť o tom, že „Aschenbach podľahne pudom“ (s. 127).

Kniha svojím štýlom, výkladom, ale i používaným slovníkom reprezentuje skôr prácu popularizačného charakteru (niektoré názvy kapitol pôsobia až bulvárne: Čierna vdova či Peniaze, sex a moc), čo vzhľadom na situáciu, v ktorej prácu posudzujem (habilitačné konanie), považujem za najviac problematické. Dokonca aj štúdie, ktoré M. Szabó pôvodne publikoval vo vedeckých časopisoch, do knihy prepracoval do takejto „odľahčenej“ popularizačnej podoby. Štúdia o F. Švantnerovi publikovaná pod názvom *Krčmár, upír, parazit. Premeny obrazu Žida v tvorbe Františka Švantnera zo štyridsiatych rokov 20. storočia* v časopise *Slovenská literatúra* v roku 2020 pôvodne končila takto: „Výsledok preto potvrdzuje tézu, podľa ktorej namiesto o literárnom antisemitizme treba aj pri analýze diela Františka Švantnera hovoriť o alosemitizme, ktorý zahŕňa popri jednoznačne negatívnych stereotypoch aj ambivalentný filosemitizmus. Je príkladom, že tendencia prevracať roly obeť a páchatel'ov nebola typická len pre povojnovú nemeckú literatúru a že tento postup sa netýkal iba autorov ideologických pamfletov.“ (*Slovenská literatúra*, roč. 67, 2020, č. 4, s. 342). V knihe však kapitola venovaná F. Švantnerovi končí nasledovne: „Rozprávač na záver lapidárne konštatuje: ‚Tú noc sedliak spokojne spal.‘ Či pritom aj chrápal ako vojvoda Karol Alexander z Feuchtwangerovho románu *Žid Süß* po tom, čo donútil k samovražde krásnu Naemi, si môžeme len domýšľať“ (s. 154).

Akokoľvek som za nekomplikované vyjadrovanie aj vo vedeckých textoch, posuny, ku ktorým M. Szabó pristúpil pri prepracovaní pôvodných statí do knižnej podoby, majú dosah

na súvislosť výkladu, štruktúru a koncepcnosť výkladu. Šťastne nepôsobia ani časté autorské komentáre v kontexte obyčajného prerozprávania deja. Práci chýba resumé i menný register.

O vedeckej erudícii autora nepochybujem, rovnako oceňujem aj problémy, ktoré, najmä v kontexte slovenskej kultúry, tematizuje. Zároveň, aj vzhľadom na ich aktuálnosť, ktorá vystúpila do popredia, žiaľ, aj v posledných týždňoch, je však dôležité, aby sa o nich aspoň na odbornej úrovni hovorilo a písalo presne a komplexne, so zohľadnením relevantných kontextov a s vypracovanou argumentáciou, bez zbytočných a splošťujúcich publicizmov (to všetko napokon nachádzame v predchádzajúcich vedeckých prácach M. Szabóa).

Ak mám ako oponentka práce predloženej na habilitačné konanie odpovedať na otázku, či kniha napĺňa parametre vedeckého textu, ktoré sú stanovené na zvýšenie vedeckej kvalifikácie, neviem dať na ňu, žiaľ, kladnú odpoveď. Som však presvedčená, že M. Szabó svojím vedeckým profilom a svojimi inými vedeckými prácami napĺňa kritériá, ktoré sú vyžadované od uchádzača o udelenie vedecko-pedagogického titulu docent.

Mgr. Ivana Taranenková, PhD.

Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i.

V Bratislave, 2. 11. 2023